

РУРСЬКА КРИЗА 1923-1924 РОКІВ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ (постановка проблеми та історіографічний аспект)

У статті у концептуальному та історіографічному плані розглядаються малодосліджені аспекти рурської кризи 1923 року та її наслідки щодо руйнації Версальської системи

Ключові слова: криза, договір, реакція.

Рурська криза 1923 – 1924 рр. кардинально змінила віхи європейської політики. Вона стала драматичним випробуванням не тільки для двох великих європейських держав, Німеччини і Франції. Криза була пов'язана з окупацією франко-бельгійськими військами Рурської області Німеччини. Незважаючи на те, що формальною причиною окупації було примушення Німеччини до виконання репараційних статей Версальського договору і резолюції Лондонської конференції 1921 р., дії уряду Р. Пуанкаре переслідували стратегічні цілі. Йшлося про весь комплекс франко-німецьких відносин, серцевиною якого залишалися питання безпеки. Реалізація курсу на придбання «продуктивних застав» мала на меті не тільки примусити Німеччину до виплати репарацій. Як свідчать протоколи засідань уряду, меморандуми й пам'ятні записки окремих міністрів, доповіді й викладки експертів, публіцистичні матеріали [1; 2; 3; 4], акція в Рурі була перш за все спрямована на консервацію слабкого і неупорядкованого стану Німеччини, її економічного виснаження та усунення як потенційного суперника Франції на континенті.

Вступ іноземних військ на територію, суверенітет над якої належав німецькому уряду, фактично означав грубе порушення «свята святих» післявоєнної системи – Версальського договору. Це викликало зливу критики дій Франції з боку колишніх союзників, вибух пристрастей в Німеччині та інших країнах, що зазнали поразки у війні. Англійська «Обсервер» прямо вказувала, що рурська акція є продовженням старої політики французьких монархів, спрямованої на утвердження французької гегемонії на континенті. «Якби ми знали, – повідомляв редактор У. Гарвін у номері від 29 жовтня 1923 р., – що за промовама на захист Ельзас-Лотарингії приховується великого значення таємна думка, яка передбачає щось набагато гірше, ніж відновлення політики Людовика XIV і Наполеона, то entente cordiale (сердечної згоди. – **Б.А.**) ніколи б не було здійснено, й Англія зовсім по-іншому проводила б свій політичний курс».

Події в Рурі стали першим серйозним випробуванням для Ліги Націй. Створена з метою підтримки миру і міжнародного співробітництва організація, ідеологічним підґрунтям діяльності якої проголошувався пацифізм, виявила безсилля у врегулюванні франко-німецьких негараздів. Це стало початком краху ілюзій щодо можливостей світової громадськості запобігти новим військовим конфліктам і катастрофам.

Вторгнення в Рур пожвавило сепаратистський рух на рейнських землях, призвело до відкритих виступів нацистів та їх «півного путчу» у листопаді 1923 р. у Мюнхені. Наприкінці жовтня 1923 р. у розпал рурської акції пряма підтримка

© Ачкаіази Борис Олександрович – доктор історичних наук, доцент Кримського республіканського інституту післядипломної педагогічної освіти.

французької воєнної адміністрації допомогла сепаратистам захопити Майнц, Дюссельдорф, Дуйсбург, Бонн, Вісбаден, Кобленц, Трир. Саме в цей час було утворено уряд «Рейнської республіки» на чолі з А. Дортемом, який вступив у контакт з французькими властями на предмет співробітництва в сфері промислової й торговельної діяльності.

Уряд Р. Пуанкаре намагався через здійснення політики «продуктивних застав» реалізувати стратегічні цілі в сфері франко-німецьких відносин: розчленувати Німеччину, закріпитися на рейнських землях, використати Рурський басейн як «заставу» для стягнення репараційних платежів і нормалізації фінансово-економічного становища країни, встановити військовий контроль над Рейном. У комплексі ці заходи мусили забезпечити національну безпеку в її найслабкішій ланці.

В історіографії оцінки дій Р. Пуанкаре в Рурі і реакція на них в лавах політичного світу мають суперечливий характер. До того ж вони суттєво змінювалися по мірі того, як франко-німецьке примирення після Другої світової війни перетворювалось на стабільний фактор європейської політики. Так, знавець історії Третьої республіки М. Бомон писав у 1960 р., що сутність рурської акції полягала в тому, щоб «нанести Німеччині удар у саме серце» [5]. Другий відомий історик Ж. Нер в книзі «Третя республіка», яка з'явилася вже після укладення Великого франко-німецького договору 1963 р., навпаки, намагався всіляко пом'якшити дії прем'єра. Він зауважив, що Р. Пуанкаре здійснив окупацію «мимо власної волі, будучи глибоко переконаним, що іншого шляху для Франції домогтися сплати репарацій не існує» [6].

Сучасні історики досить стримано пишуть про події 1923 р., пов'язані із окупацією Руру. Н. Руссельє в останній аналітичній статті, присвяченій Р. Пуанкаре, відзначав, що своїм рішенням окупувати Рур у січні 1923 р. він «ставив Францію у формальні рамки буквального виконання Версальського договору (санкції, які зобов'язували Німеччину розраховуватися по репараціях) без остаточного розриву з союзниками (прийняття плану Дауеса в кінці 1923 р.)» [7]. Про якісь інші цілі, пов'язані зі стратегічними інтересами чи безпекою, дослідник не згадує.

Проте ці дуже важливі аспекти залишаються найменш дослідженими в історіографії. Автор виходив з того, що вторгнення франко-бельгійських військ до Руру різко загострило ситуацію в центрі Європи. Ця акція погіршила і без того не упорядкований комплекс франко-німецьких відносин. Тогочасні експерти й політичні оглядачі в багатьох європейських країнах та США не виключали можливості розв'язання нової війни між двома країнами. Криза призвела до зростання впливу крайніх реакційних мілітаристських та шовіністичних сил в Німеччині, дала новий поштовх сепаратистському рухові. Політична і соціальна напруга, економічні негаразди й величезна інфляція зумовили зміну уряду в Німеччині, яка відбулася у розпад подій у серпні 1923 р.

З другого боку, рурська акція призвела до загострення політичної ситуації у самій Франції. Вона здійснювалася в умовах розгортання передвиборної боротьби, де питання зовнішньої політики, безпеки й франко-німецьких відносин посідали одне з провідних місць. Нормалізація ситуації, що склалася внаслідок рурської акції, стала основним рефреном кампанії 1924 р. Розвиток подій, реакція на дії уряду Р. Пуанкаре ззовні й всередині країни засвідчили вияв дуже небезпечних явищ, які серйозно загрожували міжнародним і стратегічним позиціям Франції.

Реакція в лавах французького політичного світу на окупацію промислового «серця» Німеччини була неоднозначною і змінювалася відповідно до динаміки подій. Можна виокремити дві фази: перша, з січня по серпень 1923 р., коли німецький уряд В. Куно (Партія центру) вдався до «пасивного опору», який мав наслідком погіршення ситуації і відставку канцлера. І друга: з серпня 1923 р. до Локарнської конференції 1925 р., пов'язаний з діяльністю урядів Г. Штреземана (Німецька народна партія) і В.Маркса (Католицька партія центру), які здійснили ряд заходів у бік нормалізації ситуації. У відгуках на події в Німеччині у французькому парламенті і політичному світі вже можна побачити грона майбутнього

«локарнського» курсу і протистояння, з яких випливала небезпека нового зіткнення з Німеччиною.

Із самого початку французької акції уряд В. Куно, відчуваючи підтримку громадськості і президента Ф. Еберта, під головуванням якого пройшло засідання кабінету, негайно заявив протест і наказав робітникам і службовцям Рурського басейну вдатися до «пасивного опору», який вже стихійно почався. Виходячи з обставин протидії сепаратистському рухові, який активізувався в умовах масових безпорядків, уряд заявив про державне субсидування учасників «пасивного опору», щоб компенсувати втрату заробітної плати. Все це вело до перенапруження бюджету та емісії паперових грошей. Інфляція набула неконтрольованого характеру.

Трохи пізніше до страйкарів-робітників приєдналися підприємці, а «Вугільний синдикат» перебрався з Гессена до Гамбурга. Всі репараційні поставки були припинені, а профспілкові об'єднання оголосили загальний страйк, під час якого вони користувалися фінансовою підтримкою берлінських властей. Кваліфікувавши окупацію життєво важливого району як грубе порушення умов Версальського договору, як акт агресії, Берлін відкликав із Франції свого посла. Це стало поштовхом до розгортання масового антифранцузького руху й перетворення опору з «пасивного» на активний у вигляді диверсій. 31 травня під час сутичок на крупнівських заводах загинуло 13 робітників. 26 травня за вироком окупаційної адміністрації був розстріляний Л. Шлягетер, який висадив у повітря військовий ешелон. Ж.-Б. Дюрюзель наводить дані, за якими було вбито 20 і поранено 66 французів, а з німецького боку вбито 76 і поранено 92 особи [8].

Кабінет Р.Пуанкаре й французька адміністрація окупованих територій намагалися якомога швидше нормалізувати виробництво, щоб мати реальний ефект від «продуктивних застав». За підтримкою Бельгії та Італії було утворено «Управління залізниць», які стали експлуатуватися за допомогою французького і бельгійського персоналів, а також саперів. На шахти привезли французьких та бельгійських шахтарів. Навіть були запроваджені нові гроші, так звані, «франки управління». Із окупованої зони виселили 145 тис. німців.

У діях французького уряду відчувалась тенденція на ізоляцію окупованих територій. Були встановлені митні бар'єри, які відокремлювали Рур від решти Німеччини, введені обмеження на торгові операції з іншими землями.

Французька окупація викликала вибух націоналістичних пристрастей. Рурська криза стала сигналом до активних дій противників республіканського устрою Німеччини. У вищих ешелонах влади навіть обговорювалися питання введення в дію 48-ої статті конституції, яка надавала у відповідних обставинах великі повноваження президенту, зокрема, право розпуску рейхстагу, запровадження надзвичайного стану у країні і використання на власний розсуд збройних сил.

Весною 1923 р. в Баварії, поблизу Мюнхена, відбулася перша репетиція «пивного путчу»: тут пройшли військові маневри нацистів та їх прибічників, у яких брав участь А. Гітлер. У середовищі німецьких реваншистів існували розрахунки, що вибух протесту проти окупантів дозволить усунути коаліційний уряд і мобілізувати німців на боротьбу за знищення Версальського договору. Як свідчать факти, Р. Пуанкаре добре розумів загрозу загальноєвропейській і французькій безпеці з боку пангерманістських і нацистських сил. Проте логіка французького націоналізму диктувала використання силових примусових акцій для реалізації цілей, що подавалися як життєво важливі для стабілізації економічної ситуації в країні й забезпечення її безпеки.

Окупація Руру та фінансово-економічні негаразди, особливо розповсюдження інфляції, підштовхнули відцентрові тенденції місцевої влади у Німеччині. Наприкінці березня 1923 р. зібралися «Рейнські народні збори». Більшість делегатів «зборів» вбачала вихід із скрутного становища у випуску власної грошової одиниці на основі франків окупаційної адміністрації. Крім того, була ухвалена резолюція про створення «Рейнської ради», здатної замінити пруські адміністративні

органи й домовитися із франко-бельгійською адміністрацією. Один з відомих рейнських діячів д-р А. Дортен отримав доручення почати безпосередньо в Парижі переговори з представниками урядових, військових та політичних кіл Франції на предмет узгодження інтересів. Протягом травня він зустрічався з найбільш впливовими прихильниками рейнського руху – генералом Ш. Манже-ном, академіком М. Барресом, головним редактором монархічної «Аксійон фран-сез» академіком Ж. Бенвілем. На урядовому рівні А. Дортен мав аудієнцію з міністром визволених районів Л. Лушером. Р. Пуанкаре відмовився від офіційної зустрічі, проте дії французької адміністрації в Гессені свідчили, що всупереч домовленостям із союзниками, сепаратистський рух рейнських провінцій продовжував користуватися підтримкою французьких можновладців.

Руську кризу намагалися використати не лише великі магнати індустрії, політики, рейхсвер та урядовці двох країн для реалізації власних стратегічних цілей. Розрахунки на те, що зіткнення «імперіалістів» Франції й Німеччини підштовхнуть до революційного вибуху у центрі Європи, виношувалися і в лавах Комуністичного Інтернаціоналу, КПН і ФКП. Відбулися зустрічі представників керівних органів французької й німецької компартій, були проведені спільні мітинги й маніфестації. На одному з них, в німецькому Гессені, 10 січня 1923 р. виступив М. - Кашен, який закликав трудящих Франції, Німеччини і Бельгії з'єднати зусилля, щоб дати відсіч, як він довів, «змові капіталістичних урядів і магнатів індустрії розв'язати нову війну, жертвою якої, у першу чергу, став би робітничий клас цих країн» [9].

Лейпцигський з'їзд КПН, який відбувся в ці дні, звернувся з маніфестом до «міжнародного пролетаріату і робітників Німеччини». В ньому наголошувалося в дусі комуністичної фразеології, притаманній тому часу, що окупація Руру «була спровокована німецькими й французькими монополіями», і містився заклик до німецького і французького пролетаріату «розгорнути спільну боротьбу проти Версальського договору, проти терористичних організацій, створених підприємцями», і до «звільнення робітничого класу та усього трудового народу». Наголос робився на те, що перемога робітничого класу відкриє шлях до тривогого союзу з СРСР і закладе «нове підґрунтя у відносинах Німеччини з Францією» [10].

У СРСР післяверсальська Німеччина сприймалася як країна, що експлуатується Антантою. Перебуваючи на початку 1920-х років в Берліні, І. Майський, тодішній працівник інформаційного відділу НКЗС, писав про Німеччину як країну миролюбну й розброєну, яка порвала з кайзерівським мілітаризмом і скоротила «військові витрати до незначної цифри в 2–3 % від загального бюджету» [11]. До кінця 1923 р., за слушним зауваженням відомого спеціаліста І. Біска, «Веймарська Німеччина була для багатьох радянських сучасників країною, яка мусила продовжити світову революцію, почату Жовтнем» [12]. Так, Л. Троцький, вважаючи, що «із Руру спалахне полум'я революції» [13], вимагав послати у 1923 р. в Німеччину частини Червоної армії.

Експансія уряду Р. Пуанкаре в Рурі стала черговою демонстрацією сили у відносинах Франції зі своїм східним сусідом. У масовій свідомості німців окупація 1923 р. сприймалася як і аналогічні збройні акції 1920 і 1921 рр. Вона породжувала настрої протесту, підштовхувала радикальні сили до опору. В сучасній науковій літературі звертається увага на значення міжнародного фактора у трансформації політичного режиму в країні. В узагальнюючій праці московського історика А.Ю. Ватліна «Німеччина у ХХ столітті» висловлюється з цього приводу думка про необхідність розуміння претензій німецької нації, зокрема і періоду Веймара, на особливий шлях розвитку. За його оцінкою, Листопадова революція 1918 р. була «останньою із європейських революцій «тривалого ХІХ століття», яка усунула абсолютистські атавізми у політичній структурі індустріального суспільства, що вже склалися до цього часу». Виходячи з цього, він схильний кваліфікувати Веймарську республіку як «явище, що повернуте у минуле». Зовнішньополітичні випробування, у першу чергу Рур 1923 р., за слушним зауваженням автора, в кінце-

вому рахунку призвели до згорання нетривкої демократії і до успіху праворадикальних сил, налаштованих на реванш [14]. Висновки російського дослідника перегукуються із судженнями відомого німецького історика Г. Вінклера, який писав, що жоден з правих політиків не засвоїв так добре уроки 1923 р., як А. Гітлер. Після виходу із в'язниці, він реорганізував свою партію і взяв курс на «легальне оволодіння владою». Нацистський фіюер подавав себе як вартовий конституції, яку сам же намагався знищити. Такою тактикою, стверджує Г. Вінклер, він роззброїв демократичні партії, саму державу тощо. Навпаки, КПН продовжувала закликати до руйнування чинної конституційної системи і відкрито пропагувала громадянську війну. Це давало нацистам можливість подавати себе як фактор порядку, заявляти про готовність разом з поліцією і рейхсвером придушити насильницькі спроби зліва скинути владу [15].

1. ANF. 97 AP. Papiers Poincaré. 97 AP 44 694 (1922).
2. ANF. 94 AP 12 599 (1922–1924).
3. AMAEF. 149 AE – Z 87 198 (1922–1924) Ruhr.
4. AMAEF. 149 AE–Z 87 104 (1923) Ruhr.
5. Baumont M. La faillite de la paix (1918 – 1939). – P.: Plon, 1960.–P.141.
6. Нйгй J. La Troisième République 1914–1940.–P.: Albin Michel, 1965.–P.46.
7. Roussellier N. Poincaré Raymond // Dictionnaire historique de la vie politique française au XX–e siècle. Publ. sous la dir. de J.– F. Sirinelli.–P.: Quadrige / PUF, 2003.– P.958–961.
8. Дюрюзель Ж.–Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів.– К.: «Основи», 1995. – С.62.
9. L'Humanité. – 1923. – 13 Janvier.
10. Бабиченко Л.Г. Коминтерн и события в Германии в 1923 г. Новые архивные материалы / Нов. и новейш. ист. – 1994. – № 2.– С.125 – 157.
11. Майский И.М. Современная Германия. – М.: «Зерно», 1924.–С.52-53.
12. Биск И.Я. Соблюдать историзм при изучении Веймарской республики // Вопр. ист. – 1988. – № 2.– С.179–181.
13. Троцкий Л.Д. Из доклада на VII Всеукраинской партийной конференции 5 апреля 1923 г. – В кн.: Троцкий Л.Д. К истории русской революции. – М.: Политиздат, 1990.– С.241–245; його ж.– Что же такое перманентная революция? (Основные положения)– Там само. – С.284–288.
14. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке.– М.: Мысль, РОССПЭН, 2002.– С.43-45.
15. Winckler H.A. Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie. – München, 1993.– S. – С.235.

В статье в концептуальном и историографическом плане рассматриваются малоисследованные аспекты рурского кризиса 1923 года и его влияние на падение Версальской системы.